

خطی فارسی و عربی در چین

بررسی‌نامه نسخه‌های خطی فارسی و عربی در چین تألیف دکتر مظفر بختیار از بنیادی‌ترین تحقیقاتی است که در زمینه چین و ایران‌شناسی و معرفی گنجینه عظیمی از میراث‌های فرهنگی دو کشور انجام گرفته است.

این بررسی‌نامه بخشی از مجموعه چهار جلدی *World Survey of Islamic Manuscripts* به زبان انگلیسی است که در لندن انتشار یافته است.

چنانکه استاد ارجمند دکتر سید جعفر شهیدی ریاست محترم مؤسسه لغت‌نامه دهخدا در مقدمه فرهنگ فارسی وفائی ویراسته اینجانب نوشته‌اند: «با انتشار بررسی‌نامه نسخه‌های خطی اسلامی در چین تألیف دکتر مظفر بختیار اکنون می‌توان اطمینان داشت که سرزمین چین یکی از جایگاه‌های مهم و قابل توجه نسخه‌های خطی فارسی در جهان است. وجود متن‌ها و نسخه‌های متعدد فارسی در چین، علاوه بر ارزش‌های خاص خود، هم از لحاظ کتابشناسی و هم به اعتبار آثار و میراث‌های فرهنگی و علمی، نشان دهنده قلمرو گسترده زبان فارسی در بخش پهناوری از جهان قدیم تا گذشته‌ای نه چندان دور است.»

من در پیشگفتار کتاب فرهنگ فارسی وفائی (انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ ش)، همچنین ضمن مقاله‌ای در تشریح کتابدازی دانشگاه تهران (شماره ۲۱-۲۳) درباره موقعیت و اهمیت زبان فارسی در چین قدیم با استناد به منابع و اسناد تاریخی چینی و فارسی، همچنین سایر منابع خارجی بحث کرده‌ام. فرهنگ فارسی وفائی که در اوایل قرن ۱۶ میلادی در چین تألیف شده و

خانم تن هوی - جو

تاریخ جدیدترین دستنویس‌های چینی آن که در کتابخانه مسجد نیوجیه پکن و کتابخانه دانشکده خاورشناسی دانشگاه پکن به ترتیب به سال‌های ۱۸۵۰ و ۱۸۷۹ میلادی می‌رسد، خود سند ارزنده‌ای است که ثابت می‌کند زبان فارسی تا قرن گذشته در سطح عالی در چین رواج داشته و فارسی‌دانان چینی به این نوع فرهنگنامه‌های تخصصی احتیاج داشته‌اند. خود من و برایش متن قدیمی‌ترین فرهنگواره چینی به فارسی (*Hui hui guan yi yu*) را نیز که در حدود ۱۶۸۴ واژه دارد، اکنون به پایان رسانیده و آماده چاپ ساختم. این فرهنگواره موضوعی که در اواخر دوره یوان (۱۲۸۰-۱۳۶۸ میلادی) و اوایل دوره مینگ (۱۳۶۸-۱۶۴۴ میلادی) گردآوری و تألیف شده و علاوه بر دستنویس در همان موقع به طرز چاپ چوبی که از اختراعات قدیم چین است نیز بچاپ رسیده، سند دیگری از اهمیت زبان فارسی در چین قدیم است. در مقدمه کتاب به طرح این موضوع پرداخته‌ام که زبان فارسی طبق اسناد و مدارک تاریخی در حوزه‌های راه ابریشم به عنوان زبان میانجی (*Lingua Franca*) و بین‌المللی بکار می‌رفته است. بنابراین، نفوذ و سابقه تاریخی زبان فارسی ایجاب می‌کرد که نسخه‌های خطی فارسی که در سرتاسر چین وجود دارد و پراکنده است به صورت علمی شناسائی و معرفی گردد.

مؤلف کتاب آقای دکتر مظفر بختیار از چین‌شناسان شایسته است که آثار و تحقیقات ایشان در این رشته در بین استادان و دانشمندان چینی و چین‌شناسان برجسته اعتبار و ارزش خاص دارد و مرجع است. به همین مناسبت در سال ۱۹۹۴ میلادی از طرف دانشگاه پکن به آقای دکتر

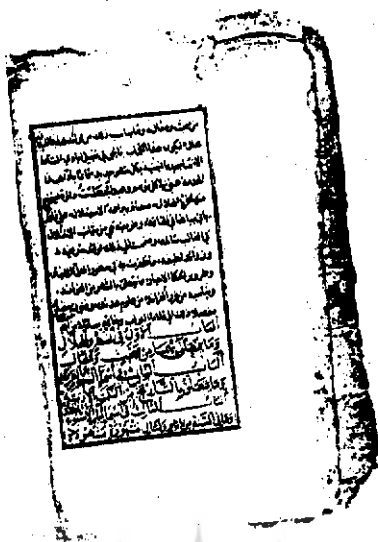
مظفر بختیار عنوان «استاد ممتاز دانشگاه پکن» با منشور ویژه آن اعطا شد. در تاریخ دانشگاه پکن اولین بار است که یک استاد خارجی به دریافت چنین امتیاز و عنوان علمی نائل شده است. پیش از انتشار این بررسی نامه نه تنها کتابشناسان خارجی بلکه محققان چینی هم اطلاع دقیقی از نسخه‌های فارسی و عربی، حتی مراکز و جایگاه‌های مختلف این نسخه‌ها در سرزمین پهناور چین نداشتند. بررسی و شناسائی نسخه‌های خطی فارسی در این حوزه وسیع که هیچگونه فهرست و کتابشناسی هم در هیچ مورد از این زمینه انتشار نیافته کاری بسیار دشوار و پیچیده است و به سادگی امکان‌پذیر نیست. زیرا علاوه بر دانش و صلاحیت علمی پژوهنده و لزوم تسلط بر مسائل فنی کتابشناسی و نسخه‌شناسی و آشنائی کامل با فرهنگ چین، چنانکه مؤلف هم در مقدمه اشاره کرده است، بعلت ناشناسا بودن بیشتر جایگاه‌ها و دارندگان نسخه‌های خطی حتماً لازم است خود پژوهنده برای دسترسی به نسخه‌های خطی به مناطق و شهرها، حتی روستاهای گوناگون سفر کند و شخصاً از نزدیک و با مشاهده مستقیم به بررسی نسخه‌های خطی بپردازد. به همین علت مؤلف همه نسخه‌های خطی را که در بیش از دو بیست شهر، شهرچه و روستاهای دورافتاده در سرتاسر چین معرفی نموده خود از نزدیک دیده و به مطالعه و بررسی آنها پرداخته است.

طبق این بررسی، نسخه‌های فارسی موجود در چین مشتمل است بر ترجمه‌های قدیمی قرآن مجید، متون مختلف نظم و نثر ادبیات فارسی و عرفانی که بعضی از آنها از نسخه‌های نفیس و منحصر به فرد فارسی به شمار می‌آید، فرهنگ‌های لغت و کتاب‌های مستقل دستور زبان و آموزش زبان فارسی، همچنین کتابهای نجوم و پزشکی و متفرقه. در بررسی نامه تعدادی متون فارسی معرفی شده که در چین متداول بوده و در ایران و سایر سرزمین‌های خارجی زبان این کتاب‌ها نایاب است. مانند کتاب مواعظ، مخمس تبادکانی، کتاب داشیه، شرح اربعین، قندیل نامه و برخی دیگر از مجموعه‌ها و شرح‌های متون ادبی و عرفانی فارسی. از قابل توجه‌ترین متن‌هایی که در این بررسی شناسائی شده نسخه منحصر بفرد تفسیر ابوعلی حجتائی در چین است (ص ۸۷). قبلاً تصور می‌شد این کتاب از میان رفته باشد.

بررسی نامه علاوه بر مطالب و موضوعات کتابشناسی از لحاظ سایر مباحث چین و ایران‌شناسی هم حائز اهمیت است. آنچه که مؤلف درباره سیر تاریخی زبان فارسی در چین به استناد منابع و مدارک چینی نوشته، همچنین اطلاعات منحصر به فرد مربوط به فرقه‌های صوفیه قدیم و جدید چین مانند نقشبندیه، کبرویه، قادریه و جهریه و متداول بودن متن‌های عرفانی فارسی در بین آنها تاکنون، دارای نکته‌های تازه و راه‌گشا در زمینه‌های گوناگون تحقیقات چینی و ایران‌شناسی است.

این بررسی نامه از نظر معرفی بعضی از نسخه‌ها و کتابهای خطی چینی هم که به ایران‌شناسی مربوط می‌شود سودمند است. مانند معرفی تفسیری در هفت جلد به خط و زبان چینی در

WORLD
SURVEY OF ISLAMIC MANUSCRIPTS
Volume IV

Al-Furqān Islamic Heritage Foundation

● روی جلد کتاب نسخه‌های خطی فارسی و عربی در چین

Landian chang si که از متن‌های نفیس چینی متعلق به اوایل قرن ۱۷ میلادی است (ص ۸۴)، یا کتاب *Huihui yaofang* در کتابخانه ملی چین (ص ۸۵) که شامل مجموعه‌ای از نسخه‌های پزشکان ایرانی است که به چینی ترجمه شده و در پایان دستنویس واژه نامه‌ای فارسی-چینی درباره گیاهان و مواد داروئی دارد که از لحاظ واژه‌شناسی در هر دو زبان سودمند است. در معرفی کتاب *Hai yao bencao* تألیف لی شون پزشک و شاعر مشهور ایرانی‌نژاد چین در دوره تانگ (۶۱۸-۹۰۷ میلادی) به نکته مهمی در زبان چینی توجه داده شده که تصور معنی نام این کتاب به مفهوم «گیاهان دریائی»، که با همین برداشت هم در زبان انگلیسی و منابع غربی به صورت «sea herbs» ترجمه شده، نادرست است. زیرا *hai* (دریا) در زبان چینی قدیم در این مورد کاربرد به معنی «واردات دریائی» (راه ابریشم دریائی) است و مفهوم دقیق و درست عنوان کتاب «داروهای گیاهی وارد شده از راه دریا» و به عبارت دیگر «گیاهان داروئی ایرانی» خواهد بود (ص ۶۷).

در این بررسی نامه علل از بین رفتن و خارج شدن تعداد زیادی از نسخه‌های نفیس خطی فارسی در چین، بر اثر حوادث گوناگون یا خارج کردن آنها از چین توسط هیأت‌های باستانشناسی خارجی از اواخر قرن نوزدهم که مقدار بسیار زیادی از میراث‌های فرهنگی چین توسط آنها غارت گردیده، بررسی شده است. مؤلف در این مورد نوشته است:

«در منطقه Xikeqin در شین جیانگ پیرمردی سالخورده که در جوانی برای هیأت‌های

مرصاد العباد

عبدالله

عبداللہ

劉志清記

目 錄

德 可 記

大洋四元五角

買中國天津大寺劉志清

برگ اول یکی از کهن ترین دستنویس های کتاب مرصاد العباد نجم الدین رازی (الف) طرز نگارش «مرصاد العباد» در عنوان کتاب نمودار تاثیر خط و سبک خوشنویسی چینی است. (ب) در یادداشت پانین صفحه که به زبان و خط چینی قدیم از دوره چینگ است آمده که این نسخه در مسجد شهر Tianjin به مبلغ چهار یوان و پنج جیانو (به پول آن زمان) خریداری شده. این مبلغ، با مقایسه و تبدیل شاخص نرخ به پول امروز، بهای بسیار هنگفتی برای یک دستنویس بوده است. (پ) عبارت «شرفیاب حضور مبارک شد» که به خط ریز در زیر عنوان کتاب دیده می شود در اصطلاح کتابداران قدیم مسلمان چین به معنی «عرض» نسخه است. (ت) در داخل جلد همین کتاب کلمه رمز «کیکیچ» نوشته شده، این نشانه در بعضی از نسخه های خطی ایرانی هم دیده می شود. به عقیده کتابداران قدیم گذاشتن این علامت مانع از آسیب دیدگی کتاب می گردید. در چین هم، تحت تاثیر سنت ها و اندیشه های دائونی، این نوع نمادها و نشانه های رمزی و طلسموار برای حفظ اموال و اشیاء بکار می رفته است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بنام خدای بخشاینک مهربان

قوله بسم الله الرحمن الرحيم یاد خداوند را کرده
که بر سرمان نازل فرماید و در روز قیامت ما را
و بر سر ما برسد و در روز قیامت ما را برسد
اینست اول و بی نظیر است

من خدایم و جگر طاعتش بویج قریب است و شکر اندر تر از بد نوت
م نفع که نرود و روح بند حین است و چون بر آید نفع جز از این
در هر نفعی دو نفع بوجود است و هر نفعی شکر واجب است
از دست و زبان که بر آید
قوله تم اغلظوا الاله اوده شکر اولیک من عبادی الشکور
بسم الله الرحمن الرحيم
وزنه سزاوار خدایندیش
با از رحمت به حسابش در آریسک و خزان نوت به در رهنه جو جالشک
پرون ناموش بندگانرا یکناه ناخست ندره و وظیفه روز و ایشان خطا
شعش
کبر و ترسای وظیفه خورده اری
او کز کس که از خزان غیب
استیضات نبرد
کبر و ترسای وظیفه خورده اری
او کز کس که از خزان غیب
استیضات نبرد

دلت التزم
قوله ما من من بان و کراجه
ایران الله صحت کتفام

لا اله الا الله
محمد و آله و سلم
صلى الله عليه و آله و سلم

۵۴۹

برگ اول یکی از کهن ترین دستنویس های شناخته شده و تاریخدار گلستان سعدی
از دوره مینگ.
اختلاف نسخه این متن با متن های متداول گلستان در ایران قابل توجه و بررسی
است و متن چینی اصیل تر به نظر می رسد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى
 الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي
 قَدَّ فَهَدَى وَالَّذِي أَخْرَجَ
 الْمَرْعَى فَجَعَلَ حَبْلًا خِوًى

برگی از قرآن مجید به خط ریحان سبک چینی از دوره یوان

باستانشناسی خارجی کار می‌کرد، می‌گفت بسیاری از صاحبان نسخه‌های خطی برای فروش کتابهای خود نزد باستانشناسان خارجی می‌آمدند و خارجی‌ها مخصوصاً به کتاب‌های تصویردار و زرنگار فارسی بسیار علاقمند بودند، آنها را می‌خریدند و با خود می‌بردند.» (ص ۶۹)

دانستن و خواندن بسیاری از مطالب و اطلاعاتی که در بررسی‌نامه نسخه‌های خطی فارسی و عربی در چین آمده و کتابهایی که معرفی شده بسیار توجه برانگیز است که صرف‌نظر از کتابخانه‌های بزرگ چین و بسیاری نسخه‌های خطی کمیاب و نفیس که در شهرهای بزرگ موجود است مثلاً در دهکده کوچک Dawantou در ناحیه‌ای دوردست از استان Gansu مزار مثالی شیخ عبدالقادر گیلانی عارف مشهور ایرانی و خانقاه بزرگ کبویه قرار دارد. در این خانقاه مجموعه‌ای از دیوان‌ها و متن‌های عرفانی فارسی و تبارنامه‌ای کهن به صورت طوماری به طول دو متر به زبان فارسی وجود دارد. (ص ۹۰-۸۹) در روستای گمنام Tuqiao در استان Sichuan یکی از کمیاب‌ترین نسخه‌های خطی قرآن مجید در جهان در اندازه ۲/۵×۲ سانتیمتر و به وزن ۵ گرم به خط ممتاز نزد مسلمانی سالخورده است (ص ۱۰۸). در شهر کاشغر هنوز بازار قدیم کتابفروشان به همان شکل قدیم برجاست و نسخه‌های خطی و چاپی قدیمی فارسی در آنجا خرید و فروش می‌گردد (ص ۹۶). در دهکده Xiaonan در شمال چین در آرامگاه بابا حمزه اصفهانی که از بناهای دوره مینگ است کتابهای فارسی وجود دارد (ص ۱۱۲). در مسجد کوچک دره انگور در حومه شهر توزفان رساله‌های فارسی یافت می‌شود (ص ۱۰۹)، در شهر Harbin مرکز استان

جناب آقای دهباشی
سر دبیر ارجمند مجله حکک

باسلام و آرزوی تندرستی و کامیابی جناب عالی و خوشوقتی از آشنائی و دیدار شما همانطور که پیشینهاد فرمودید پیش از بازگشت به چین مقاله معرفی بررسی نسخه های خطی فارسی در چین را نوشتیم و اکنون همراه با تصویر چند برگ نسخه خطی قدمتتان تقدیم می‌دام.

امیدوارم فرزند دوست داشتی و نازنینتان شهاب هواره کامیاب و

خوشبخت باشد.

تن هوی جو

با خدا حافظی و آرزوی موفقیت و شادکامی

نمونه‌ای از خط و انشای خانم تن هوی جو

Heilongjiang، شمالی‌ترین نقطه چین، کتاب صفوة الهادی درباره دستور زبان فارسی وجود دارد (ص ۶۴). در کتابخانه شهر Tianjin رساله قدیمی آداب مشق و خوشنویسی خط فارسی است (ص ۱۰۸). در روستای کوچک Seyyed- efdeh در بخش تاشقورقان واقع در بلندترین ارتفاعات کوهستانی فلات پامیر رساله فارسی قندیل نامه است که مؤلف شرحی جالب توجه درباره آن داده (ص ۱۰۴) و بالاخره در دهکده‌های بسیار دور افتاده و کزیری استان‌های Qinghai، Gansu، Ningxia و مغولستان چین و شهر ختن بوستان و گلستان سعدی، دیوان حافظ، مثنوی و شرح مثنوی مولوی و آثار گوناگون جامی و نسخه‌های قدیمی تذکرة الاولیاء عطار و مرصاد العباد نجم‌الدین رازی دیده می‌شود.

بررسی‌نامه نسخه‌های خطی فارسی و عربی در چین مسلماً از اساس‌ترین و موفق‌ترین تحقیقاتی است که تاکنون در زمینه چین و ایران‌شناسی و معرفی ارزشمندترین میراث‌های مشترک تاریخی و فرهنگی دو کشور انجام گرفته و به صورت یکی از کتاب‌های مهم مرجع در این رشته درآمده است.

چون در بررسی‌نامه، طبق روش کلی و عمومی این مجموعه، به استثناء یک نمونه از خط Xiaoerjing از نسخه‌های خطی چینی عکس بچاپ نرسیده، برای اطلاع علاقمندان از چگونگی نسخه‌های خطی، عکس چند برگ از دستنویس‌های فارسی در چین که به خط رونویسگران و کاتبان چینی نوشته شده ضمیمه می‌گردد.

تن هوی جو